

KIBRIS TÜRK MASALLARINDA ŞAMANİSTİK EVREN TASAVVURU

Kadriye Türkan*

Giriş

Mitoloji, inanç sistemleri ve dinler açısından değerlendirildiğinde genelde evren üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar iyi tanrıların bulunduğu gökyüzü, insanların yaşadığı yeryüzü, kötü tanrıların ve ruhların meskeni yeraltıdır. Ayrıca ağacın, dağın, ateşin, suyun, taşın, ay ve güneşin de ayrı ayrı ruhları olduğu inancı hâkimdir.

Kozmik tasavvurda dünya modeli, dikey ve yatay iki kısımdan oluşmaktadır. Üst dünya yedi, dokuz veya on yedi katlıdır ve dikey olarak düşünülür. Gökyüzünde bulunduğu düşünülen ruhlar iyi, insanlara zarar vermeyen ruhlar olarak tahayyül edilmektedir. Bazen yatay bazen de dikey olarak düşünülen yer altı ise yedi veya dokuz katlıdır. Yeraltı, başta Erlik olmak üzere kötü ruhların ve kötülüğün hüküm sürdüğü, her şeyin bu dünyanın tersi olarak ilerlediği bir yerdir. Üst dünya ışıklı âlem, orta dünya ışığın ve karanlığın dönüşümlü olarak gözlendiği yer, yer altı dünyası ise sadece karanlığın hüküm sürdüğü mekândır.

Türlere gelince Türkler evrenle ilgili tespitlerde bulunmaya başladıkları zamandan

* Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kturkan@mehmetakif.edu.tr

itibaren evren hakkında tek bir izlenim edinmedikleri gibi edindikleri izlenimleri de aynıyla korumamışlardır. Proto-Türk ve Türklere ait en eski kozmolojide “kâinatın bütün tezahürlerini gök ve yer-sub v’un (yer-su: yer-yüzü) temsil ettiği birbirine zıt, fakat birbirini tamamlayan iki evrensel ‘nefes’ten oluşmuş olarak kabul eden sistem” (Esin 2001: 19) anlayışı yaygın görüşlerden biridir. R.Stein’e göre büyük ihtimalle yabancı dinlerin etkisiyle yerin altında var olan üçüncü bir bölge daha hayal edilmiş (Roux 2002: 106) böylece gök-yer-yeraltı şeklindeki üçlü* evren tasarımına ulaşılmıştır. Bu bağlamda üç bölgeden oluşan evren anlayışı Türk düşüncesinde menşe ve köken mitlerinden maddî abidelere kadar birçok metinde görülmektedir. Dolayısıyla masalarda da farklı dünyalara ve bu dünyalara ait mekânlarla sıklıkla yer verilmektedir. M. Lüthi, masalın, değişik dünyaların materyallerini tek ve aynı plan üzerinde ahenkle tasavvurunun hayranlık uyandıracak boyutta olduğunu söyler: “Halk masalları da öbür dünyaya ait olarak kabul edilebilen pek çok varlıktan bahsederler: büyücü kadınlar, periler, gaipen haber veren kadınlar, fevkalade ölümler, devler, cüceler, iyi ve kötü sihirbazlar, ejderhalar ve esrareniz hayvanlar. Başlangıçta tamamıyla sıradan görünebilen varlıklar- karıncalar, kuşlar, balıklar, ayılar veya foklar- aniden konuşmaya ve olağanüstü yeteneklerini sergilemeye başlarlar” (1996: 148). Masal kahramanlarının sahip olduğu olağanüstü özellikler onların üst dünyaya ya da alt dünyaya rahatça seyahat edebilmelerini de mümkün kılmaktadır. Alt dünyaya kuyu ya da mağaradan girilir. Kahraman bunu isteyerek yapmaz. Yeraltı dünyası, hiçbir masal kahramanına kapalı bir yer değildir. Anlatılarda kahramanların bir anda yer altına, oradaki bir şehre girdiklerinden ya da aniden yer yüze çıktıklarından bahsedilir.

Makalede bu bilgilerin ışığında Kıbrıs Türk Masallarına yansıyan üçlü evren anlayışı, örnekler üzerinden incelenecektir.

Üst Dünya (Gökyüzü)

Şamanizmin üç kozmik kuşaktan oluşan evren anlayışı içinde üst dünya diye adlandırılan gökyüzü** de diğer iki kozmik kuşak (yeryüzü ve yeraltı) gibi ruhlar mekânıdır. Üç, yedi, dokuz ya da on yedi kat olarak hayal edilen üst dünyada Bay Ülgen, çocukları, yardımcıları yani *ak nemeler* oturmaktadır. Gökyüzü ruhları iyi ve insanlara zarar vermeyen ruhlar olarak bilinirler. Bu ruhlarla iletişim kuran, kurban sunan ve ayın sırasında kozmik seyahatle huzurlarına gidenlere de “Ak Şaman” denir. Bu yolculukta Şamanın karşısına yedi ya da dokuz engel çıkar ki, bunları ancak erkek Şamanların aşması mümkün olabilir. A. İnan, Şamanın kurban sunmak üzere çıktığı gök yolculuğunu şöyle tasvir etmektedir:

(Şaman)Ülgen için hazırlanan armağanı alıp göklere doğru yükselmeğe başladığını temsile girişir. Birinci kat göğe çıkıyor. Orada yıldırım, şimşek, gök gürültüsü ile

*Felsefe ve psikolojide, 3 sınıflandırma sayısı olarak kullanılır: Zaman, mekân ve nedensellik birliktedir. (Schimmel 2000: 76).

** Bkz. (Çobanoğlu 2001: s. 49-62; Esin 2001).

karşılaşıyor. İkinci kat göğe çıkıyor. Kurban kesilen hayvanın canı hep beraberindedir. Kurbanın dizginlerini tutan başkutkan da şamanla beraber göklere çıkmıştır. İkinci kat gökte şamanın bindiği “pura” baş tutkanı takip edemiyor. Şaman onu bırakıp kaza biniyor. Kaz üzerinde göklere doğru uçtuğunu temsil ediyor. Biraz sonra kazı salıveriyor. Şimdi başkutkana “benimle beraber gel!” diyor. “Başkutkan” ağlıyor “ben buradan döneceğim” diyor (2000: 106).

Şaman gökyüzüne çeşitli yollarla çıkar, bunlardan en bilenenleri kaz sırtında ya da kozmik evren ağacına tırmanarak olanlardır: “Ayrıca bir ağaç ya da direk yoluyla yükselme, şamancıl türden başka sırra-ermelerde da önemli rol oynar bu olay, mitsel-ritüel göğe çıkma temasının (ki “sihirli uçuş”, “oklar zinciri”, ip ve köprü mitleri gibi öğeleri kapsar) çeşitli varyantlarından biri sayılsa gerektir. Aynı yükselme simgeselliği, kayın ağaçlarını birbirine bağlayan ve üzerine çeşitli renklerde (=Gökkuşağının ışınları, göğün çeşitli bölgeleri) kurdelelerin asıldığı ip (=Köprü) motiflerinde de ortaya çıkar” (Eliade 1999: 150).

Gök yolculuğu, yeraltı yolculuğu kadar tehlike arz etmese de onun da bazı kuralları ve aşılması gereken engeller vardır. Bu yolculuğa çıkabilenler de Şamanlar gibi sırra-erme süreci geçirmiş belli yeteneklere sahip ve kozmik seyahat yeterli olan insanlardır:

Şamanın sağaltıcı ve ruh-taşıyıcı olması, esrime tekniklerini bilmesi sayesinde; yani onun ruhu hiç zarar görmeden bedenini terk edip çok uzak yerlere yolculuk yapabilir, yeraltı dünyasına girebilir, göğe çıkabilir. Kendi esrime yaşantısı sayesinde dünya-dışı bölgelerdeki yolları öğrenmiştir. Gerektiğinde yeraltına inip göğe çıkabilir, çünkü daha önce de dolaşmıştır oralarda... Bu insana yasak bölgelerde kaybolma tehlikesi her zaman vardır gerçi, ama sırra-ermesiyle kutsallık kazanan ve yardımcı ruhlarını da yanına alan şaman, bu tehlikeyi göğüsleyebilecek ve böyle gizemli bir coğrafyada serüvene atılabilecek tek insandır (Eliade 1999: 214).

Gökyüzüne giriş için bir delikten geçmek gerekir. M. Eliade “gök deliği”ni, geçişi şöyle nakleder: “Bulutları geçtik; öte tarafta gökyüzü vardı. Otacıların geçtiği bir delikten içeri girdik, bu giriş çok hızlı açılıp kapanıyordu. Geçerken kapılara dokunulursa sihirli güç yitiriliyordu ve yeryüzüne dönüşte ölüm kesindi” (1999: 165). Gök deliği denen bu delik adeta gökyüzüne açılan kapıdır.

Kıbrıs Türk Masalları *Yazılan Gışın Gavgası** ve *Yokardakiya Sor***da, baklaya tırmanarak oradan gökyüzüne yükselme motifi karşımıza çıkar. Bakla, adı geçen masalarda kozmik evren ağacına bir göndermedir. *Yazılan Gışın Gavgası* adlı masalda, adamın baklaya tırmanarak ulaştığı yerde yaz ile kış mevsiminin kavgasına şahit olması, gökyüzüne yani üst dünyaya çıktığının göstergesidir. Bir diğer dikkat çekici motif ise

* İhdiyar aldı darcıgını çıkıdı paklaya..Gördü buruna yakın paklalar. Ama o paklalara yaklaştıkça onnar uzaklaşdı. Nihayet öyle bir yüksekliğe geldi, bakar yazılan gış gavga eder. İhdiyari görünca dediler soralım gendine bakalım ne deyecek bize. Gittiler ihdiyara selam verdikten sonra hikâyeyi anlattılar. Sora da fikrini sordular (Yorgancıoğlu 1998: 114).

**Kadın baklaya tırmanır üst dünyaya çıkar, orada çeşitli işler yapan cüceler görür onlarla konuşur ve yukarıya çıkmaya devam eder (Yorgancıoğlu 2006: 129).

mevsimlerin ihtiyarla konuşarak ona hakemlik teklif etmesidir. Yeryüzünden gökyüzüne kadar uzanan bakla, *kozmetik ağaç* olgusuna uygun olarak iki kozmik bölgeyi kaplamakta olup köklerinin de yeraltında olduğunu varsaymayı mümkün kılmakta ve ona tırmanarak gökyüzü katlarına çıkma bir insan için olağanüstü bir tecrübe oluşturmaktadır. Ancak bu masal için olağan bir motif olduğu için masal kahramanı da bu durumu soğuk kanlıkla karşılamaktadır.

*Padişahınan Gızları** ve *İlk Gelene Verin 2*** de ise masal kahramanı bindiği atın üzerinde gökyüzüne yükselir. Bu motif, Şamanın gökyüzü yolculuğu ile doğrudan örtüşen bir seyahattir. Gerek seyahatin at üzerinde gerçekleşmesi gerek “göğün gati” ile gökyüzünün katlarına gönderme yapılması tereddüde yer bırakmaz. Gökyüzüne at sırtında uçma ya da merdiven aracılığı ile çıkma Şamanın ayin esnasında, göğçe çıkmak için kullandığı yöntemler olup masal kahramanlarının da aynı yolla gökyüzüne çıkmaları, Şaman kimliğine bürünmeleri ile açıklanabilir. Nitekim Şaman gibi masal kahramanı da bu tür yolculukları yapabilecek özelliklere sahip olağanüstü bir insandır.

Örneklerden de anlaşıldığı gibi Şamanın ayin sırasında at üzerinde veya gök merdiveni, kozmik ağaç gibi bir şeye tırmanarak gökyüzüne çıkması orada Tanrı ile iletişim kurması göğün üç, yedi, dokuz ya da kırk katlı oluşu gibi Şamanizmin gökyüzü ile ilgili bütün tasavvurları, masallar üzerinde de rahatça gözlenmektedir.

Orta Dünya (Yeryüzü)

Orta dünya gökyüzü ile yeraltı arasında kalan insanoğlunun yaşadığı bölümdür. Bu çerçevede arada yer aldığı için gökyüzü ruhlarının (iyi) ve yeraltı ruhlarının (kötü) etkisi altındadır. Her iki tabakaya ait ruhlar yeryüzü ile ilgilenmekte ona sahip olmak ve orada yaşayan insanoğluna hükmetmek için mücadele etmektedirler. “Bu nedenledir ki Türk mitolojisinde gerek ruhların, gerekse de kahramanların mücadelesi yerde geçmektedir” (Bayat 2007: 55).

İnsanların üzerinde yaşadığı mekân olarak orta dünya (yeryüzü) Kıbrıs Türk Masallarında Eski Türk inanç sisteminin yansıması “tabiat kültürleri” olarak adlandırılan ve ruhları olduğu varsayılan “dağ, tepe, kaya, vâdi, ırmak, su kaynağı, mağara, ağaç, orman, vb.” (Kafesoğlu 1988: 289) unsurlarla can bulmaktadır. Ayrıca adı geçen tabiat parçalarına ve ruhlara karşılık olarak gökyüzünde de güneş, ay, yıldız, yıldırım, şimşek vb. gibi ruhların varlığı söz konusudur***.

İki Öksüz Çocuk (Yorgancıoğlu 1998: 36) adlı anlatmada çocuklar babaları tarafından dağda terk edilir. *41. Masal* da (Yorgancıoğlu 1998: 97) padişahın yolu av esnasında bir

* (Oğlan kıza der) “Ben bu boynuzun içindeyim. Bir peri aldı da bunun içine mapis eddi beni. Sihir bozuluncaya gadar da bunun içinde galacam. Her gece seninilam olacam amma sakın kimseye söyleme. Yogsam beni gaybeden, tamam? Kız delikanlının dayanamayıp kendi kocası olduğunu söyleyince oğlanını bindiği at yükselip bulutların arasında kaybolur” (Yorgancıoğlu 2006: 88).

** Kız kardeşine akıl verir. “Emme” di gitme gidecen” di dur sana bir şey solim” di, “bir akıl verim sana” di. “Denizin kenarına varın” di. “Otu biçen biçen” di bir azap şebekesi kadar olur yanı küme gamışı, sazı onu di yakdıktan sonra deniz aygırları çıkar” di. Bir di “efsun yaparsın” di “yavallah yavallah birinin üstüne binersen” di “bir kelle göğün gatına çeker seni” di” (Bayırlı 1997: 173).

***Gök ile yer, karıştığı için: Türk milleti ile devletin düzeni, bozuluyor. . “Kök yer bulgakin üçün” sözü, millet ve devlet düzeninin gök ile yer düzenine bağlı olduğunu göstermektedir (Ögel 2002: 257).

dağa düşer. *Dostluk* (Yorgancıoğlu 1998: 171) adını taşıyan masalda ise ayın belli günleri dağa keman çalmak için çıkan bir kahramandan bahsedilmektedir. *Uyuyan Güzel*'de (Yorgancıoğlu 2006: 77) ölü gibi yatan kız, tepedeki bir sandıkta muhafaza edilmektedir.

İlk Gelene Verin 2'de (Bayırlı 1997: 167) tabiat parçası olarak bir pınardan, *Padişahın Kırk Oğlu* (Bayırlı 1997: 177) adlı anlatmada babaları tarafından kahramanların yanında yatmamaları vasiyet edilen büyük bir sudan söz edilmektedir.

Keloğlan'da (Yorgancıoğlu 1998: 103) meşe ağacı, Tokumacı *Kız* (Yorgancıoğlu 2006: 78) masalında gizlenmek için kullanılan bir çınar, *Üç Elma*'da “Bu elma ağacının da bir sırrı vardı. Sadece ve sadece üç dane elma yapardı” (Kafesci 1997: 42) ise özel bir elma ağacı orta dünyada tabiata ait bir unsur olarak anlatmalarda yer bulmaktadır. *Mersinler Güzeli* masalında “Gece yarısı Mersin ağacı açılır ve içinden Mersinler güzeli çıkar” (Celil 1971: 69) içinde *iye* barındıran sihirli bir ağaçtan bahsedilmektedir. *2 Masal*'da üzerinde efsanevi Zümrüdü Anka kuşunu ve yavrularını barındıran pelit ağacı (Sami 1972: 64) tabiat kültleri ve iyeleri ile paralel olarak söz konusu edilmektedir. Mağara da masal dünyasında yeryüzündeki mekânlar arasında anılmaktadır. Mağara, *Tokumacı Kız* (Yorgancıoğlu 2006: 79) anlatmasında devin mekânı iken *'Sihirli Möhür*'de (Bayırlı 1997: 54) yılanlar padişahının yaşam alanıdır.

Masallarda yeryüzü sadece insanlara ait bir mekân değildir. Yeryüzünde insan dışındaki varlıklar periler, devler vb. bulunduğu, devler ve periler ülkesi olarak geçen bölgelerin olduğu anlaşılmaktadır. Kıbrıs'tan derlenen *Cevahir Dağı*'nda kuş, ihtiyarın isteği üzerine oğlanı peri memleketinin yanına götürmeye razı olur. “İhtiyar yalvarıp yakarır. Nihayet peri toprağından bir saatlik mesafede indirmeye razı olur” (Sakaoğlu 1983: 113). *Padişah Oğlu* masalında periler ülkesi “Âşık olduğu kızın gömleğini çalan sonrasında gömleğini bulup uçup giden kızın peşine düşer. İhtiyar oğlana ben kızın yerini bilirim ama seni götüremem der. O memleket peri memleketidir” (Celil 1971: 66) şeklinde doğrudan anılmaktadır. *Üç Turunçlar Masalı*'nda ise bu kez devler ülkesi konu edilmiştir. (İhtiyar der) “Tam da yoluna düşdün ama onu almag o gadar golay değil. Bir defa o Turunç ağaç devlerin ülkesindedir” (Yorgancıoğlu 1998: 13).

Evrenin farklı bölümlerinde bulunan iye ve ruhlara istinaden orta dünyanın doğal sahipleri insanların dışında periler, devler gibi farklı bir boyuta ait canlılar, masal dünyasında yeryüzünün sıradan sakinleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Yer Deliği

Yer deliği, *yer mesi*, *yer'in çeneleri* ya da *yer tuniği*, *yer'in duman deliği** gibi isimlerle anılır ve Şamanı diğer dünyalara bağlayan kapıdır. Şaman, kozmik seyahat esnasında diğer dünyalara yani gökyüzü ve yeraltına, bu dünyalara geçişi sağlayan deliklerden geçerek ulaşır. Şaman nasıl ki, bu delikten geçerek diğer dünyalara giriyorsa, kötü ruhlar da bu delik vasıtasıyla orta dünyaya yani yeryüzüne geçip bu yolla insan ve hayvanlara zarar verirler. Yer deliği ile ilgili olarak B. Ögel şunları aktarır:

*Mircea Eliade. *Şamanizm*. Ankara 1999. s. 234.

Altay Şamanizminde, yeraltına giden bu kapıya, “dünyanın bacası” adı verilirdi. Şamanlar yer altı dünyasın giderlerken, bu delikten içeri girerlerdi. Yakut Türklerinin, yeryüzünü temsil eden demir pilakalarının da ortası delikti. Bundan da anlıyoruz ki Yakutlar’da, böyle yeraltına giden bir kapının varlığına inanıyorlardı. Yine Yakutlara göre dünyanın sonu, Lena nehrinin Kuzey Buz denizine döküldüğü yer idi. Lena Nehri suları çok bol olan bir nehirdir. Denize döküldüğü yerde de, büyük girdaplar meydana getirirdi. Bunun için de Yakutlar bu girdapların, yer altına giden bir kapı olduğunu zannederlerdi (Ögel 1998: 25).

Masallarda kuyu, mağara vb. ile sembolize edilen, kahramanı yer altı dünyası ile buluşturan geçiş noktası, *yer deliği*’nden başka bir şey değildir: “Evrende üst üste üç büyük katman veya bölge vardır; bunlar merkezlerinden geçen bir eksenle, birbirine bağlı oldukları için de birinden ötekine geçilebilir. Doğal olarak bu eksen bir açıklıktan bir delikten geçer. Tanrılar yeryüzüne, ölümler de yer altına bu delikten geçerek inerler; esrik Şamanın ruhu da göğe ve yeraltına yaptığı mistik yolculuklarda yine bu geçidi kullanır” (Eliade 1999: 292).

*Mesel**de, iplik yumağını kuyuya düşüren masalın kadın kahramanı, yumağı almak için kuyuya iner, oradan yer altı dünyasına girer. *Behname*** adlı masalda ise üvey annesi tarafından kuyuya atılan kız, oradan başka bir dünyaya dâhil olur. *Hakkayı Zümrüt Kuşu**** ve *2 Masal***** da masal kahramanları, devî takip ederken önlerine çıkan kuyudan yeraltına inerler. Masalların büyük bölümünde devin, suyun ya da değerli taşların peşinden kuyuya inen masal kahramanı orada bilmediği bir yaşamın, farklı bir dünyanın kapısının varlığını keşfeder ya da kuyu içerisinde yürüyerek alt dünyadaki çeşitli mekânlara ulaşır. Burada karşılaştığı varlıklar da dev, ejderha gibi alt dünya ruhlarıdır. Bazen kahraman kurtardığı kızın tavsiyesine rağmen, kara koçun yani yanlış renkli hayvanın üzerine binerek yerin daha da altına gider.

Yer altına seyahat masal kahramanı açısından değerlendirildiğinde onun, kuyunun başına gelinceye kadar ayırt edici bir özelliği yok iken, kuyudan çıktığında artık aynı kişi değildir. O kuyuya indiği, yer altı dünyasının kapısını araladığı andan itibaren birden çok devle savaşmış kazanan, yerin yedi kat altında suyun başını tutan devî öldürüp padişahın kızını kurtaran bir yiğit olarak Zümrüdü Anka’nın***** üzerinde yeryüzüne geri döner. Yer altına inmesini sağlayan yolu yani yer deliğini de kolayca bulur. Bu aşama Şaman ve

*Evey kız bir gün havlıdaki geyunun yanında trigo örarken iplik yumağı geyuya düşdü. Eveyanasından korktuğu için, endi geyuya alsın yumağı. Ama ayağı gaydı, düşdü bayıldı. Gendine gelince büyük bir yeşil bahçenin içindedir. Etrafında da her türlü ağaçlar. Bir elma ağacı gördü. Üsdü yüklü zincir... (Yorgancıoğlu 1998: 66).

** Evey ana bu cevaba çok gızmış. O odanın altına bir guyu gazdırmış. Belli olması deye bir da kapak uydurmuş. Behnane’yi kapdığı gibi guyuya atmış. Behnane düşerkana başı çarpıp bayılmış. Ayıldığında kendini temiz ve yeşil bir bahçede bulmuş. Yanında ak saçlı ak sakallı bir dede. Behnane’ye; -Sen hiç üzülme demiş. Ben sana yardım edecem, babandan da her gün haber getirecem. Meğer eveyanası bir cadıymış (Yorgancıoğlu 1998: 70).

*** Devin peşinden kuyudan aşağı inen oğlanı, kardeşleri ipini kesip yeraltında bırakırlar (Hüseynin 1973: 120).

**** Küçük çocuk devî yaraladığı için, devin kanlı izini takip ederek indiği kuyuyu bulur ve arkasından o da kuyuya iner (Sami 1972: 63).

***** Zümrüd Anka yavrularını kurtaran şehzadeye bunun karşılığında ne istediğini sorunca, oğlan yeryüzüne çıkmayı diler. Kuş istediği kadar et ve şarap karşılığı onu üzerinde yeryüzüne çıkarır (Yorgancıoğlu 1998: 33).

masal kahramanı için tehlikelidir; az da olsa ikisinin yolunu kaybetme, deliği bulamama ve alt dünyada kalma ihtimali vardır. Ancak bu, hep ihtimal olarak kalır.

Yer deliği, adından da anlaşılacağı üzere yerin başka dünyalara açılan kapısıdır. Şamanizmde var olan üçlü evren anlayışı, başka bir ifadeyle gökyüzü- yeryüzü ve yer altı olmak üzere üç kozmik kuşak, ruhlarla dolu yerler olarak düşünülür. Hepsinin kendine özgü kuralları ve ruhları olan bu kuşaklar arası geçişler de herkese açık değildir. Geçişleri, ancak ruhlar ve bu kozmik kuşaklara seyahat gücü ve yeteneği olan Şamanlar gerçekleştirebilir. Şamanlar buradan yer altına iner ve aynı yolu takip edip yeryüzüne çıkarlar. Onları alt dünyaya götüren bu delik, alt dünyadaki kötü ruhların yeryüzüne çıkmasını engellemek için daima kapalı tutulmalıdır.

Alt Dünya (Yeraltı)

Gökyüzünde yani üst dünyada başta Ülgen olmak üzere onun çocukları ve yardımcıları yani *ak nemeler*, yeryüzünde yer-su ruhları, alt dünyada ise Erlik, çocukları ve körmös ya da *kara neme* olarak adlandırılan kötü ruhlar yaşamaktadır:

Şaman mitolojisinde insanlara zarar veren aşağı dünya varlıklarıdır. Şamanın kamlık töreni de bu bağlamda aşağı dünya ruhlarına yapılmaktadır. Şaman, hasta ruhu veya zamanından önce ölmüş insanın ruhunu geri getirmek için aşağı dünya ruhlarıyla diyaloga girer. Şamanın dışında hiç kimse, hastalık ve ölüm kaynağı olan yer altı dünyasına gidip öteki dünya sakinleri ile pazarlık yapamaz. Tıpkı Şaman gibi, aşağı dünya ruhları da bu iki dünyayı birbirine bağlayan mağara, delik vs. den yararlanarak yeryüzüne çıkar ve insanların ruhlarını çalıp öteki âleme götürürler (Bayat 2006: 161).

Dokuz kat olarak tasavvur edilen yeraltına yolculuk yapıp oradaki ruhlarla ilişki kuran hastalıkları iyileştiren ve çalınan canları geri alan Şamanlar, ‘Kara Şaman’ olarak adlandırılırlar. Yeraltı seyahati zor ve yeraltı ruhları ürkütücü varlıklar oldukları için “bu nedenle bu tür seyahatler her zaman büyük manevi güç, fiziki sağlık ve ahlâki temizlik talep eder” (Bayat 2006: 30). Bazı topluluklarda Şamanın yeraltında eğitildiğine dair efsane ve memoraatların varlığı, onun böyle bir güce sahip olmasının nedeni olarak düşünülebilir. “Yakut inancına göre, Şaman seçilen adamın ruhu (kutu) yeraltına getirilir ve burada Kıday Baskı’nın yanındaki demir beşiğe konulur. Kuzey veya yeraltı bayanları diye bilinen ihtiyar kadınlar, Şaman adayını üç yıl emzirdikten sonra Kıday Baskı’ya verirler. Kıday Baskı, iyi ve güçlü Şamanın ruhunu (kutunu) ateşte güçlendirir ve terbiye eder” (Bayat 2004: 43). Yer altı ve orada yaşayan ruhlar, hastalık ve felâketlere sebep oldukları için Şamanın kozmik seyahati aynı zamanda bu ruhlarla arasında bir savaş anlamına gelir. Bunlar dikkate alındığında, Şamanist toplulukların en çok müracaat ettiği Şamanlar da daima “Kara Şaman” zümresi olmuştur. Yeraltı yolculuğu, korkulması bir yolculuk olduğu için Şamanların törenlerde transa geçtiklerinde anlattıkları hariç konuşmaktan ve bilgi vermekten kaçındıkları bir konu olarak öne çıkar. Her ne kadar Şamanistlerde ahiret anlayışı ve inancı tam olarak şekillenmemiş olsa de yeraltı pek çok

araştırmacının* da ifade ettiği üzere bir çeşit cehennem olarak düşünülmüştür.

Altay'da hastanın çalınan canını geri alabilmek adına yeraltı dünyasına inen Şaman, birçok zorluk ve engeli aşarak Erlik'in huzuruna ulaşır. Onunla pazarlık eder ve yeryüzüne dönerken de hastanın ruhunu yanına almayı başarır, yine bir ruh güder olarak ölünün ruhunu diğer dünyaya götürür:

“Altaylılara göre, kötü ruhlar yakaladıkları ruhu yeraltına götürdükleri için, kam ayin sırasında buraya inmek zorunda kalır. Bu yolculuk sırasında birçok zorluk çektikten sonra, sonunda Erlik'in huzuruna çıkmayı başarır. Kamın onunla görüşmesi, ayinin en heyecanlı bölümünü oluşturur. Bu sırada Kam büyük bir cezbe içinde kendini kaybeder. Ama yeryüzüne dönerken hastanın ruhunu beraberinde getirmeyi başarır. Ayinin sonunda Şaman, ağır ağır gözlerini açıp orada bulunanları selamlar. Seyirciler de bu arada korkulu bir rüyadan uyanıyorlarmış gibi kendilerine gelip rahat bir nefes alırlar” (Buluç 1970: 320).

Yeraltı dünyası, bu dünyanın zıttı olarak iş görür. Oradaki her şey bu dünyanın tersidir. Yeryüzünde gece iken orada gündüzdür ya da yeryüzünde gözü kapalı uyunurken orada gözü açık uyunur.

Kıbrıs Türkleri arasından derlenen *Ormandaki Ev*** adını taşıyan masalda kuşun ölü bekleyeceği kehanetinde bulunduğu kız, annesi ile yolda giderken bir çukura düşer ve yeraltına girer. *Üç Elma**** ve *Padişahın Elma Ağacı***** masallarında siyahkoça binen masal kahramanı yeryüzüne çıkacağına, yedi kat yerin altına iner. *Hakkayı Zümrit Kuşu*, *Mesel ve Behname* adlı masallarda damasalkahramanları devin****, yumağın***** peşinden yeraltına iner ya da üvey anne***** tarafından oraya gönderilirler.

Masallarda zülmât dünyası, karanlık dünya, yeraltı, alt dünya ile kastedilen yer; başta Erlik olmak üzere kötü ruhların ve kötülüğün hüküm sürdüğü, her şeyin bu dünyanın tersi olarak ilerlediği yeraltı dünyası, hiçbir masal kahramanına kapalı değildir. Masal kahramanlarının bir anda yeraltına, oradaki bir şehre girdiklerinden ya da bir anda

* Bkz. (İnan 2000: s. 107; Uraz 1994: s. 99).

** Gızın ayağı gaydı bir çukura düşdü. Bağıramadı. Yerin altında bir yol varıdı, o yoldan yürüdü. Bağdı bir büyük yapı... (Yorgancıoğlu 1998: 25).

*** (Devin kızı oğlana akıl verir) “Peki!” dedi “Ben, seni o zaman göndereyim” dedi. “Bag!” dedi. “İki koç çağıracam. Diggadlı ol, bu iki koç, biri siyah, biri beyaz. Beyazına binersen,” dedi “Dünya yüzüne dönen. Siyahına binersen, yedi gad aş giden” dedi” (Kafesci 1997: 44).

**** (Şehzadenin kuyuda karşılaştığı kız ona) “Ancak gücük gız yokarı çıkmadan olacagları tahmin ettiği için paoğlana, biri ceviz içinde, biri padem içinde, biri da fındık içinde üç dane gelinnik, iki dane da tüy vermiş. Ve demiş gene; başın sıkıya girdiği zaman bu gullardan birini yak, o sana yardımcı olacak. Yanarkan bu gıllar iki koç gelecek, biri beyaz, biri gara. Beyaza binersen yeryüzüne, garaya binersen yedi gat daha yer altına inecen” (Yorgancıoğlu 1998: 32).

***** Devın peşinden kuyudan aşağı inen oğlanı kardeşleri ipini kesip yeraltında bırakırlar (Hüseyin 1973: 120). ***** Evey gız bir gün havlıdaki guyunun yanında trigo örarkan iplik yumağı guyuya düşdü. Eveyanasından gorkduğı için, endi guyuya alsın yumağı. Ama ayağı gaydı, düşdü bayıldı. Gendine gelince büyük bir yeşil bahçenin içindedir. Etrafında da her türlü ağaçlar. Bir elma ağacı gördü. Üsdü yüklü zincir... (Yorgancıoğlu 1998: 66).

***** Evey ana bu cevaba çok gızmış. O odanın altına bir guyu gazdırmış. Belli olması deye bir da kapak uydurmuş. Behnane'yi kapdığı gibi guyuya atmış. Behnane düşerkana başı çarpıp bayılmış. Ayıldığında gendini temiz ve yeşil bir bahçede bulmuş. Yanında ak saçlı ak sakallı bir dede. Behnane'ye; -Sen hiç üzülme demiş. Ben sana yardım edecem, babandan da her gün haber getirecem. Meğer eveyanası bir cadıymış (Yorgancıoğlu 1998: 70).

yeryüzüne çıktıklarından bahsedilir. Bu da onları, kozmik seyyah Şamanla özdeşleştirir.

Yeraltı dünyasında ilerleyen oradaki canlılarla temas kuran kahraman, Zümrüdü Anka ya da başka isimlerle anılan büyük kuşun yavrularını yılan veya ejderhadan kurtarınca yeryüzüne çıkmak için bir fırsat yakalamış olur. Zümrüdü Anka, onu sırtına alarak et ve su karşılığı yeryüzüne çıkarır. Kahramanın yeraltından çıkışı da inişi gibi Şamanvari sahnelerle doludur.

Sonuç

Masallar, milletlerin mitolojik dönemden sonra ortaya çıkan ve kuşaktan kuşağa sözlü olarak nakledilen en eski yaratmalarından olup toplumlar ve kültürler hakkında birçok bilgiyi içerisinde barındıran anlatılardır. Masal genel yapısı itibarıyla olağanüstülüğe sıkça müracaat eden bir tür olsa da yaratıldığı toplumun dünyaya bakışı, hayat felsefesi, sosyal yapısı vb. masala az ya da çok yansımaktadır. Bu çerçevede toplumun iki ya da üç olarak ifade edilen ve birden çok dünya olarak ortaya çıkan evren anlayışının masal dünyası içerisinde kendisine yer bulması doğaldır.

Evrenle ilgili tasavvur din ve inanç sistemleri açısından da ehemmiyet arz etmekte milletlerin bu konudaki genel algısının şekillenmesinde önemli rol üstlenmektedir. Konu Şamanizmin evrene bakış açısı noktasından irdelendiğinde masal evreninin de bu paralelde tezahür ettiği görülmektedir. Türk dünyası masallarının bir bölümünü oluşturan Kıbrıs masallarında masalın kadın ya da erkek kahramanı kozmik seyyah olarak nitelendirilen Şaman gibi üst dünyaya ve alt dünyaya sorunsuz şekilde seyahat edebilmektedir. Bu seyahatler Şamanın gökyüzü ve yer altı seyahatlerini yaparken kullandığı kozmik ağaç ve yer deliği kullanımı da dâhil benzer biçimde gerçekleşmektedir. Şamanizmin gökyüzü bölümleri ve ruhları ile yer altı dünyası ve orada yaşayan ruhlara hakkındaki anlayışı da Kıbrıs masallarında önemli ölçüde gözlenebilen unsurlardır.

Kaynaklar

- Bayat, Fuzuli (2004), *Türk Şaman Metinleri (Efsaneler ve Memoratlar)*, Ankara: Piramit Yayıncılık.
- Bayat, Fuzuli (2006), *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bayat, Fuzuli (2007), *Türk Mitolojik Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi I*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bayırlı, Ayşe (1997), *Kıbrıs Halk Edebiyatından Örnekler*, Konya: Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Yayımlanmamış lisans tezi).
- Buluç, Sadettin (1970), “Şaman”, *İslam Ansiklopedisi C. 11*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 310- 320.
- Çobanoğlu, Özkul (2001), “Türk Mitolojisinde Kutsal Sabit Mekân Fikrinin Yaratılış Tipolojisi Üzerine Tespitler”, *Muğla Üniversitesi Uluslararası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları, s. 49-62.
- Eliade, Mircea (1999), *Şamanizm* (Çev: İsmet Birkan), Ankara: İmge Kitabevi.

- Esin, Emel (2001), *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Hüseyin, Ziya (1973), *Girne Kazası Templos Köyü Masalları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi. (Yayımlanmamış lisans tezi).
- İnan, Abdülkadir (2000), *Tarihte ve Bugün Şamanizm/ Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: TTK Yayınları.
- Kafesci, Zehra (1997), *Kıbrıs Masallarından Örnekler*. Konya: Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, (Yayımlanmamış lisans tezi).
- Kafesoğlu, İbrahim (1988), *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Lüthi, Max (1996) [1909], “Halk Masallarında Tek Boyutluluk” (Çev: Gülay Mirzaoğlu), *Millî Folklor*. S. 31-32. s. 147-151.
- Ögel, Bahaeddin (1998), *Türk Mitolojisi I/ (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, Ankara: TTK Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (2002), *Türk Mitolojisi II/ (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, Ankara: TTK Yayınları.
- Roux, Jean Paul (2002), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çev: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Sami, Hasan (1972), *Kıbrıs Limasol Ağzı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi (Yayımlanmamış lisans tezi).
- Schimmel, Annemarie (2000), *Sayıların Gizemi* (Çev: Mustafa Küpüşoğlu), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Uraz, Murat (1994), *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- Yorgancıoğlu, Oğuz M (1998), *Kıbrıs Türk Folklorundan Derlemeler/ Masallar*, Mağusa.
- Yorgancıoğlu, Oğuz M. (2006). *Kıbrıs Türk Folklorundan Derlemeler/ Masallar II*, Mağusa: Canbulat Basımevi.

ÖZ

KIBRIS TÜRK MASALLARINDA ŞAMANİSTİK EVREN TASAVVURU

Mitolojiden, semavî dinlere kadar pek çok inanç sistemi ve dinde evren, iyi tanrıların bulunduğu gökyüzü, insanların yaşadığı yeryüzü, kötü tanrıların ve ruhların meskeni yer altı olmak üzere üçlü bir anlayış çerçevesinde tasavvur edilir. Gökyüzü yani üst dünya yedi, dokuz veya on yedi kattan ibaret ve dikey bir yapıya sahiptir. Gökyüzü ruhları iyi, insanlara zarar vermeyen ruhlar olarak bilinirler. Yer altı dünyası ise yedi veya dokuz kattan oluşur. Bazen yatay bazen de dikey olarak hayal edilir.

Türk düşüncesinde gök, yer ve yer altı olmak üzere üçlü evren anlayışı ile menşe ve köken mitlerinden maddî abidelere kadar bütün metin çeşitlerinde karşılaşmak mümkündür. Bunların yanı sıra sözlü nesir anlatılardan olan masallar taşıdıkları mitolojik unsurlar bakımından oldukça zengindir. Bu zenginlik içerisinde masal kahramanlarının yeraltı ve gökyüzü dünyalarıyla ilişkileri ve bu bölgelere yaptıkları yolculuklar anlatılarda önemli bir yer tutar. Gökyüzü ve yeraltı dünyasındaki varlıklarla temas kuran kahraman, çeşitli

sonuçlara ulaşır; kahraman, yeraltına yaptığı yolculuklarından zaferle çıkar, haksız bir şekilde yeraltına kaçırılmış insanları kurtarır. Makalede bu noktalardan yola çıkılarak Kıbrıs Türk masallarına yansıyan Şamanizmin üçlü evren anlayışı örnek metinler üzerinden ortaya konmak suretiyle, değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Türk Masalları, evren, gökyüzü, yer altı, yer deliği

ABSTRACT

IMAGE OF SHAMANIC COSMOS IN CYPRUS TURKISH FOLKTALES

From mythology to celestial religions, cosmos is conceived of three parts. These are the sky where good gods are in, the earth where people live in and the underworld where bad gods and spirits are in. The sky is made up seven, nine or seventeen layers and it is vertical. The spirits in the earth are pretty good. The underworld is also composed of seven or nine layers. It is imaged sometimes vertical and sometimes horizontal.

In Turkish thought these three cosmos images from the origin and the origin of myths to the monument is possible to encounter all kinds of text. Moreover, as a prose in folktales are highly rich in terms of the mythological elements that they carry. The relations of the heroes of the folktales with underground world and the sky occupy an important place within this richness. The hero receives a victory from the journey that he takes into the underground world and saves the people who are taken to the underground world in an unjust way. The article starting from this point and by giving examples Cyprus Turkish folktales will be evaluated from the point of these three cosmos images.

Keywords: Cyprus Turkish Folktales, cosmos, sky, underworld, hole